

NAVOIY LIRIKASIDA MAY MAVZUSI

Nasimova Farogʻat Abduvali qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
oʻzbek tili va adabiyoti universiteti magistranti

+998935939197

nasimovafarogat743@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada Sharq adabiyotida anʼanaviy mavzuga aylangan may va uning sheʼriyatdagi poetik funksiyasi haqida soʻz boradi. Turkiy xalqlarning sevimli shoiri, eski oʻzbek adabiy tilining asoschisi Alisher Navoiy lirikasidagi boda, may, chogʻir, qadah, jom singari obrazlar tahlilga tortiladi. Tahlil asosan Alisher Navoiyning gʻazallari, ruboiylari va tarjeʼbandlari ustida olib borilgan. Shoir oʻz lirikasida qoʻllagan may tasavvufiy maʼnoda boʻlib, Navoiy may orqali ilohiy ishqni va qadah vositasida oshiq koʻnglini tasvirlashga harakat qilgan. Ilohiy ishqda mastlik emas, hushyorlik tarafdori boʻlgan shoir sharob ichishda ham muayyan meʼyor boʻlishi kerakligini taʼkidlagan. Rindona sheʼrlar Alisher Navoiy lirikasining katta qismini qamrab olishi Hazratning mutasavvuf shoir ekanligidan dalolat beradi.

Kalit soʻzlar: Lirika, gʻazal, tarjeʼband, may, timsol.

Abstract: The article provides information about may and its poetic function in poetry, which has become traditional the main Eastern literature. Alisher Navoi, the beloved poet of the Turkic peoples, the founder of the old and new Uzbek literary language, is involved in the analysis of such images as boda, may, chagir, kadakh, jam. Research is specially conducted on Alisher Navoi's gazals, rubais and tarjibands. May used in poet's poems means tasavvufiy, Navoi tried to express divine love through may and lover's soul

through kadakh. The poet who approved vigilance in love not unconscious , advocated exact limits even in drinking may. . Since , rindona's poems are main part of Alisher Navoi's lyrics, they proves that Hazrat was a mystical poet.

Key words: Lyrics, ghazal, tarjeband, may, emblem.

Sharq she'riyati tuyg'ularning yorqinligi, tasvirning xilma-xilligi va mavzu ko'lamining kengligi bilan ajralib turadi. Mumtoz she'riyatda ma'lum bir mavzu yuzaga kelishi, avvalo, xalqning ijtimoiy-maishiy turmush tarzi, ma'naviy dunyosi va diniy e'tiqodiga bog'liq bo'lgan. Shunday ekan, biz fikr yuritmoqchi bo'lgan may obrazining ham tarixiy ildizi turk xalqining an'ana va urf-odatlariga borib taqaladi. Oddiy uzumdan tayyorlanib, do'stlar davrasiga ko'tarinki kayfiyat olib kiruvchi ichimlik keyinchalik tasavvufiy timsolga ko'chadi va she'riyatdagi yetakchi obrazga aylanadi. Mumtoz adabiyotda mayning turli xil navlari haqidagi ma'lumotlarni uchratish mumkin. Ularni shoirlarning she'rlari va olimlarning ilmiy risolalari orqali bilib olamiz. Masalan, shayx ur-rais Ibn Sinoning mayga munosabatini olaylik, buyuk tabibning shogirdi va kotibi Abu Ubayd al-Juzjoniy o'zining esdaliklarida shunday deb yozadi: "Har kuni kechasi uning, ya'ni Ibn Sinoning uyida tolibi ilmlar yig'ilar edilar. Men "Ash-shifo"dan o'qir edim. Mendan boshqasi navbati bilan "Al-Qonun"ni o'qir edi. Bulardan bo'shaganimizdan keyin har xil ashulachi va sozandalar kelar va sharob majlisi kerakli jihozlari bilan muhayyo qililib, biz shular bilan mashg'ul bo'lardik". Bu kabi majlislarda maydan faqat ko'ngil yozish uchun foydalanishmagan, Ibn Sino asarlarida mayning foydali va zararli tomonlari va iste'mol miqdori ham keltirilgan. Shu kabi dalilladan kelib chiqib, tabib mayga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lganligini tushunish mumkin. Adabiyotda may va mayparastlikning paydo bo'lishi haqida bir qancha afsona va rivoyatlar uchraydi. Ularning ba'zilarida mast qiluvchi ichimliklar dastlab Eronda yaratilgani aytilsa, ba'zilarida janubiy mesopotamiyalik xristianlar tomonidan tayyorlangan sharoblar alohida tasvirlangan. Shunday ekan, may fors-

tojik xalqlari tomonidan yaratilib, arab ijodkorlari tomonidan badiiy adabiyotga obraz sifatida kiritilgan degan xulosaga kelish mumkin.

May, boda, chog‘ir singari timsollardan o‘z ijodida mohirona foydalanish shoirlarning yuksak iste‘dodini namoyon qiladi. Jumladan, o‘z g‘azallarida sharobni vahtad mayi, ishq sharobi, ilohiy fayz va quvonch timsoliga ko‘targan shoirlardan biri Hazrat Navoiydir. Turkiy xalqlarning sevimli shoiri, buyuk mutafakkir Alisher Navoiyni ma‘rifat osmonining quyoshiga qiyos etish mumkin. Saxiy quyosh o‘zining beminnat nurlari bilan zaminni yoritgani, o‘t-o‘lan undirib, nozik nihollarni ulkan daraxtga aylanishiga ko‘maklashgani singari Hazrat Navoiyning irfon nurlaridan bahramand bo‘lgan kishining ham qalbi yorishib, fikri teranlashadi, ruhiyatidagi ojizlik kuch-qudratga aylana boradi. Buning sababi esa buyuk shoirning ijodi muqaddas Qur‘oni Karim bilan to‘yinganidir. Shuning uchun ham, “Alisher Navoiy she‘rlari turkiy, forsiy va arabiy so‘zlarning ko‘pligi bilan emas, diniy-tasavvufiy timsol-tushunchalarga boyligi bilan o‘ziga xos murakkablik kasb etadi. Islom ta‘limoti va tasavvuf asoslaridan bexabar o‘quvchining ularni tushunishi qiyin”[1, 232]. Masalan, Navoiy asarlarida qo‘llanilgan “may”, “boda”, “chog‘ir”, “sharob”, “qadah”, “mayfurish”, “soqiy”, “mug‘bacha” kabi obrazlarga e‘tibor beraylik. Biz bilamizki, Islom dinida mast qiluvchi ichimliklar man qilingan. Shu bois Navoiyning ba‘zi asarlarida undan tiyilishga chorlov ham uchraydi:

May ichib toatni favt etmangki, ul o‘t tobidin,

Necha boqsam, bahra holo dog‘i xirmondur manga

Ushbu baytda shoir may ichib toat-ibodatingizni kuydirmang, o‘sha o‘tning haroratidan qancha izlasam ham halovat yo‘q menga deya o‘zga kishilarni o‘z yo‘llaridan og‘ishmaslikka undaydi. Shunday bo‘lishiga qaramay, shoir targ‘ib etgan asosiy mayxo‘rlik va mastlik ramziy ma‘nodadir. Tasavvuf ta‘limotida may-ilohiy ishq va irfon, qadah esa ko‘ngil ramzidir. Shunday ekan, Navoiy qo‘lidagi may to‘ldirilgan qadah ilohiy ishq quyilgan qalbidan darak beradi”. Mayxona-shavq-u zavq va ilohiy ma‘rifat to‘lib-toshgan

komil inson-orifning botiniy dunyosi va Ruhi mutlaq manbaidir” [2, 132], soqiy esa piri murshid:

Soqiyo, may tutki, hajr anduhidin men telbani

Forig‘ etkan sog‘ar-u paymona bo‘ldi oqibat

Yuqoridagi baytda ham shoir soqiyga, ya’ni piriga murojat qilib, may bergin, men telbani ayriliq azobidan oxir-oqibat may solingan sog‘arlar forig‘ etdi deydi. Qalb pokligiga va ilohiy ishqqa intilishni Hazrat Navoiyning barcha janrdagi asarlarida ko‘rish mumkin. Masalan:

Zohid senu hur, manga janona kerak,

Jannat sanga bo‘lsin, manga mayxona kerak.

Mayxona aro soqiyu paymona kerak,

Paymona necha bo‘lsa, to‘la yona kerak.

“G‘aroyib us-sig‘ar” devoniga kiritilgan bu ruboiyda ham Navoiy insoniyatga va’da qilingan buyuk ne’mat-jannatdan voz kechib Allohning ishq bilan qolishni afzal ko‘rmoqda. Bundan tashqari, zohid va so‘fiy o‘rtasidagi tafovutni ham ko‘rsatib bermoqda. Bu yerda janona deganda butun borliqni yaratgan buyuk zot nazarda tutilsa, mayxona deganda esa ilohiy ishq ulashadigan joy, so‘fiylar yig‘iladigan xonaqoh tushunilgan. Soqiy deb so‘fiylar Muhammad alayhissalomni, pir yoki komil insonni aytadilar. Soqiy davraga may ulashgani singari ular ham oshiqqlarning qalbigahqiqiy muhabbatni soladilar. Paymona- yaratganga oshiq bo‘lgan orif kishining ko‘ngli, qadah, jom, sog‘ar singari ma’nodosh leksimalar oshiqning ishqdan limmo-lim to‘lgan qalbini ifodalashga xizmat qiladi.

So‘fiylarning murodi-diydor, shuning uchun ham jannatda bo‘ladimi yoki do‘zaxdami Haqning jamolidan bahramandlik bo‘lsa bas. Shu sababli shoir: “ey zohid, senga hur kerak bo‘lsa, menga janon kerak. Jannat senga bo‘laversin, menga ilohiy ishq quyib beriladigan joy kerak. Bu joyda Olloh va uning ko‘yida devona ko‘ngil bo‘lsa yetarli: qalbgaga ilohiy ishq qancha quyilsa, shuncha kam”, - deydi.

Kunduz ko‘rsang o‘zingni mahzun, qadah ich,
Andoqki, quyosh ravshanu mavzun, qadah ich,
Ul damki quyosh botti shafaqgun, qadah ich,
Jomingni qilib nechukki gardun, qadah ich.

Ushbu misralarda ham shoir kunduz kuni mahzun bo‘lsang ham, quyoshing ravshan va nursiz bo‘lsa ham Allohni esla, uni zikr et va muhabbatini his qil, o‘sa quyosh botib ketsa shafaqrang may ich, jomingni gardun qilib, ya‘ni dunyoga aylantirib ich, shundagina zulm ko‘rgan yoki istirob chekayotgan qalbing halovat topadi deydi.

Gul vaqti muyassar o‘lsa gulfom qadah,
Andin so‘ng tutsa bir gulandom qadah,
Man aylasa barcha ahli islom qadah,
Kofirmen agar qilmasam oshom qadah.

Gul vaqti deya bahor ayyomi nazarda tutilgan, bunda Hazrat Navoiy gul mavsumida menga gulning rangidan qadah, ya‘ni ko‘ngil Tangri tomonidan muyassar qilinsa, so‘ngra bir gulandom deya soqiyga-piri murshidga ishora qilib, uni may tutishini istaydi va keyingi satrlarda barcha islom ahli mayni man etganini, biroq shoir o‘sha qadahni ichsa emas, ichmasa kofirga aylanishini aytadi, chunki bu qadahda qalbni tazalab, Allohga yaqinlashtiruvchi may bor.

Xarobat aro kirdim oshuftahol

May istarga ilgimda sing‘an safol,

deb yakunlanuvchi tarjibandida ham may obrazi ilohiy tushuncha tashigan. Ushbu misralarda shoir soqiyga qarata subhi alastda-ruhlar Parvardigorga imon keltiradigan kun, azal tongida may keltir, uning shodligidan ko‘ngillar mast bo‘lsin deydi. “Xarobat so‘zining lug‘aviy ma‘nosi vayrona, sharobxona bo‘lsa-da, ammo tasavvuf ahli istilohida inson jismini xarob bo‘lishi- qanoat, faqr yo‘liga kirib, hayvoniy nafslar, keraksiz, yomon xulq-odatlardan qutilib, o‘zini xokisorlik, kamtarinlik rutbasiga solishdir” [2, 153]. Shunday ekan, oshiq xarobat aro kirganida may ichish uchun o‘z qo‘lida singan safolni, ya‘ni siniq

ko'ngil borligini aytadi. "Bu istiloh vositasida shoir ilohiy ishqdan bexabar va boxabar kishilarni o'zaro zid qo'yib tasvirlaydi".

Darhaqiqat, Navoiy ijodini tasavvufdan ayro holda tasavvur qilib bo'lmaydi. Ayniqsa, shoir ijodiy merosining katta qismini tashkil qiluvchi g'azallarida fikrimizning yorqin dalilini ko'rishimiz mumkin. Quyidagi g'azal ham ana shunday rindona g'azallar sirasiga kiradi:

Subh erur soqiyu men maxmurmen, sen mayparast,
Tut quyoshdek jomni, moni nedur bo'lmoqqa mast.

Bu baytda oshiq tong soqiydir, men yashirinman, sen esa mayparastsan, tut, ko'tar quyosh kabi jomni, mast bo'lmoq uchun hech qanday to'siq yo'q deydi. Bu yerda shoir jomni quyoshga o'xshatib, tashbih san'atini qo'llashi bejiz emas. Chunki jomning ko'rinishi ham quyoshniki singari doira shaklda, qolaversa, jom ko'ngil ramzi ekan, xuddi quyosh kabi barcha kuyish-yonishlar jomning ichida sodir bo'lishiga ishora qilingan.

Tiyra shomi hajr aro, vah, asru ko'p chektur xumor,
Mast o'lali bu nafaskim, vasl subhi berdi dast

Ushbu baytda ham lirik qahramon ayriliqning qaro tuni aro, vah, juda ko'p xumor chektir, ammo bu dam ishqdan mast bo'lish uchun vasl tongi qo'l berdi deydi.

Kun biyik chiqquncha huyu nolani past etmali,
Ko'p biyik chiqqay bugunkim bo'lg'abiz biz yerga past.

Quyosh baland chiqquncha nolani pasaytirmaylik, bugun juda baland chiqadi, biz yer kabi past bo'lamiz deydi vasl tongidan ishora olgan oshiq.

Anjuman ahlin yuzin gulgun qilalimay bila,
Mehrdin tortquncha anjum gullari bir-bir shikast.

Anjuman, ya'ni yig'ilish ahlining yuzini may bilan gulgun qilaylik, ilohiy ishqdan bahramand qilaylik, to quyoshdan osmon gullari- yulduzchalar bir-bir shikastlangunicha, ya'ni tong otguncha deydi lirik qahramon.

Charx motam yetkurur, biz dag'i oncha yig'lali,

Kim ko‘han g‘amxonasi ul seldin qilsun nishast.

Dunyo motam yetkizadi, biz yana shuncha yig‘laylik, o‘sha eski g‘amxonasi bizning ko‘z yoshimiz selidan shodlansin deydi o‘zini dunyoviy g‘avg‘olardan ustun va yiroq sezadiga oshiq.

Gar shafokatqa maloyik kelsa, nomahram debon,

Mehr shaklidan falak yo‘lin qilali xorbast.

Ushbu baytda shoir undan oldingi baytni mazmunan balog‘atga yetkazib, agar malaklar shafqat uchun kelsalar, ularni nomahram deya falakning yo‘lini quyosh shaklidagi tikanli to‘siqlar bilan band qilinglar deydi kajvakdor dunyodan g‘am chekib.

Tong emas bo‘lsa Navoiy mast to shomi abad,

Kim azal subhida bo‘lmish qismati jomi alast.

Va nihoyat so‘nggi baytda Navoiy abadul-abad shom chog‘i mast bo‘sa ajab emas, chunki azal tongida ham uning qismatiga mast-alastlik yozilgan deydi lirik qahramon o‘z taqdiri so‘zlar ekan. Chindan ham, Hazrat Navoiy singari fano vodiysini kechib o‘tgan, qalbini ilohiy ishq bilan ravshanlantirgan inson uchun fursatning farqi yo‘q, u hamisha tuganmas ishq mayidan sarmast.

Berding manga dayr aro iqomat, ey mug‘,

Tuttung qadahi mayi malomat, ey mug‘.

Bu ishni xud aylading karomat ey mug‘,

Yo rabki, hamisha bo‘l salomat, ey mug‘.

Ushbu ruboiyda shoir piriga murojat qilib: “menga bu g‘avg‘oli dunyoda istiqomat qilishni buyurding, so‘ngra eski dayrning malomatlari bilan to‘ldirilgan qadahni qo‘limga tutqazding va bu ishingning o‘zini karomatga aylantirding, ya‘ni men u dunyo va bu dunyoning mohiyatini tushunib yettim, ilohim, hamisha salomat bo‘lgin”, deya minnatdorchilik bildiradi. Rindona she‘rlarni Alisher Navoiy ijodida katta hajmga ega ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Ularning barchasida ilohiy muhabbatga tashnalik va intilish turli badiiy vositalar yordamida tasvirlangan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Hazrat Alisher Navoiy so'fiy shoir va din arbobidir. U may, boda va chog'ir obrazlarini asosan tasavvufiy istiloh sifatida ishlatgan va unga davat etgan. Shuning uchun ham, Navoiy asarlarida ilohiy quvvat va o'qirmanni o'ziga ohangrabodek tortuvchi qudrat mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ҳаққулов И. Ишқ ва ҳайрат олами // Ўзбекистон. 2016 №1 –Б. 232-235
2. Комилов Н.Тасаввуф // Movarounnahr- O'zbekiston. 2009№1 –Б. 153
3. Алишер Навоий. Хазойин ул-маоний. – Тошкент: Tamaddun, 2011